

ย่างกุ้ง: เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ระหว่าง ค.ศ. 1852-1948

ชัยวัฒน์ ปะสุณะ¹

Yangon: A Seaport and Administrative Center of the British Colony in Burma,
1852-1948

Chaiwat Pasuna¹

Received 14/06/2022

Revised 17/10/2022

Accepted 08/12/2022

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาเมืองย่างกุ้งในฐานะเมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ในระหว่าง ค.ศ. 1852-1948 วัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาการของเมืองย่างกุ้ง และการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์กับการจัดระเบียบเมืองย่างกุ้งโดยการจัดระเบียบของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ โดยใช้แนวคิดการพัฒนา มหานครและความเป็นสากลนิยมผ่านวิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ ผลการศึกษา พบว่า อังกฤษเปลี่ยนแปลงพื้นที่ โดยสร้างเมืองตามมาตรฐานสมัยใหม่ โดยใช้วิธีวางผังเมือง การจัดวางผังเมืองย่างกุ้งแบบตารางกริดส่งผลโดยตรงต่อการรับรู้ในเชิงความเป็นระเบียบและความเป็นสมัยใหม่ให้แก่เมือง นอกจากนี้ การจัดการโครงสร้างเมืองถือเป็นการปรับภูมิทัศน์ของเมืองให้มีความรู้สึกเช่นเดียวกับเมืองในยุโรป บทความนี้นำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาการของเมืองย่างกุ้งในฐานะพื้นที่ซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างก้าวกระโดด อันเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้ กลายเป็นเมืองอาณานิคมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

คำสำคัญ ย่างกุ้ง การวางผังเมือง เมืองท่า อาณานิคมอังกฤษ พม่า

Abstract

This article investigated Yangon as a seaport and the British colonial center of Burma between 1852-1948. The objectives of this study were to 1) investigate the development of the city of Yangon, and 2) examine the landscape modification and urban structuring by British colonial rulers. The concept of the article was the urban and cosmopolitan development using historical research methodology to analyze both primary and secondary sources of historical evidences. It was found that the British rulers transformed the area by building the city according to modern standards along with urban planning. The grid layout of Yangon had a direct impact on the perception of the city's orderliness and modernity. In addition, the management of the urban structure was considered the adjustment of the city's landscape to deliver

¹ นักวิชาการอิสระ, อีเมล chaiwatpasuna@gmail.com

¹ Independent Scholar, Corresponding author E-mail: chaiwatpasuna@gmail.com

senses of an European city. This article has contributed to our understanding of the development of Yangon as the area that has been developed by leaps and bounds. This was a turning point that transformed Yangon into a rapidly expanding colonial city in Southeast Asia between the 19th and 20th centuries.

Keywords: Yangon, urban planning, seaport, British colony, Burma

บทนำ

“ย่างกุ้ง” “Yangon” “ရန်ကုန်” เป็นชื่อเรียกเมืองอันเป็นศูนย์กลางการปกครองของพม่าในสมัยอาณานิคม แม้จะเป็นที่ถกเถียงกันมากในเรื่องของชื่อและความหมาย แต่โดยส่วนใหญ่มักจะวิเคราะห์แบบลากเข้าหาความหมาย จากการค้นคว้าเอกสารสิ่งพิมพ์ของอังกฤษยังพบการเขียนชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “Rangoon” ร่วมด้วย ทั้งนี้ยังปรากฏเค้าโครงของชื่อเรียกเดิมว่า “ตะโก่ง” (Dagon) อีกด้วย ซึ่งหากจะอธิบายความหมายและที่มาของชื่อเมืองย่างกุ้ง ควรศึกษาและวิเคราะห์ผ่านองค์ความรู้จากวัฒนธรรมมอญ เนื่องจากเดิมที บริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองส่วนใหญ่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเลียบเลาะไปตามแนวอ่าวมะตะมะ ปัจจุบันจัดเป็นเขตการปกครองภายใต้ชื่อภาคพะโค ภาคย่างกุ้ง ภาคมอญ ภาคตะนาวศรี ฯลฯ บริเวณเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเขตอิทธิพลเข้มข้นของกลุ่มวัฒนธรรมมอญ (Stadtner, 2008, pp.195-196) หรืออาณาจักรหงสาวดี ดังประจักษ์ได้โดยทั่วไปผ่านรูปแบบพุทธสถาปัตยกรรม ชาติพันธุ์วรรณนาของประชากร วัฒนธรรมดั้งเดิมตามขนบธรรมเนียมมอญ ฯลฯ อันเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงภูมิหลังและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของเมืองย่างกุ้งได้เป็นอย่างดี ก่อนที่จะถูกครอบครองโดยเจ้าอาณานิคมอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

หากกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของการเลือกฐานที่มั่นเพื่อสร้างบ้านตั้งเมือง และสถาปนาศูนย์กลางอำนาจของราชธานีแห่งอาณาจักรพม่า จากการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีและสิ่งปลูกสร้างภายใต้อิทธิพลของกลุ่มชาติพันธุ์พม่าระบุชี้ไปในแนวเดียวกัน กล่าวคือ ศูนย์กลางอาณาจักรและอำนาจส่วนใหญ่มักจะรวมกลุ่มล่องเข้าไปยังทางตอนในของผืนทวีป โดยเฉพาะที่ราบลุ่มแม่น้ำอิรวดีทางตอนในซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบตอนกลางประเทศพม่าในปัจจุบัน ดังสะท้อนได้จากหลักฐานที่ปรากฏบ่งชี้ความใกล้เคียงของกลุ่มคนที่พูดภาษาพม่าซึ่งใกล้เคียงกับชาวพม่าในปัจจุบัน โดยเฉพาะหลักฐานประเภทจารึกและศิลปกรรมในอารยธรรมที่ร่วมสมัยกับอาณาจักรพุกาม (ค.ศ. 849-1297) รวมไปถึงศูนย์กลางการปกครองในรุ่นหลังอีกหลายแห่ง เช่น อาณาจักรมอญไชย (ค.ศ. 1297-1313) อาณาจักรปinya (ค.ศ. 1313-1365) อาณาจักรสะกาย (ค.ศ. 1315-1364) อาณาจักรอังวะ (ค.ศ. 1364-1555) อาณาจักรตองอู (ค.ศ. 1510-1752) อาณาจักรคองบอง (ค.ศ. 1752-1885) ฯลฯ ศูนย์กลางอำนาจเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นการเลือกถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยทางตอนในทวีปเรื่อยมา จึงสะท้อนให้เห็นว่ารูปแบบและความคุ้นเคยของชาวพม่าว่ามักจะคุ้นเคยกับการอยู่อาศัยในสภาพอากาศที่ร้อนและแห้ง (Dry zone)

การสถาปนาอิทธิพลของราชสำนักพม่าเหนือเมืองย่างกุ้งได้เพียงไม่นาน อันมาจากความพยายามของพระเจ้าอลองพญา (ครองราชย์ ค.ศ. 1752-1760) พระองค์ได้ทำสงครามขยายพระราชอาณาเขต เพื่อขยายดินแดนของชาวพม่าลงมาทางตอนใต้ยังหัวเมืองมอญ หลังจากนั้น ค.ศ. 1755 เมืองตะโก่งได้รับการขนานนามใหม่ตามภาษาพม่าว่า “ย่างกุ้ง” (Damrongrachanuphap, 1991, p. 29) เหตุการณ์ช่วงดังกล่าวเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์เมืองย่างกุ้งที่หลายกำแพงทางชาติพันธุ์ให้กลายเป็นเมืองแห่งพหุวัฒนธรรม และไม่อาจปฏิเสธได้ว่าชัยชนะของราชสำนักพม่าได้สร้างแรงผลักดันให้เกิดการอพยพผู้คนเคลื่อนตัวลงมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนพม่าตอนล่างมากยิ่งขึ้นด้วย ส่งผลให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างพม่าและมอญ กระทั่งลดความแตกต่างจนกลายเป็นเมืองที่มีประชากรหลักผสมผสานระหว่างชาวพม่าและชาวมอญตามลำดับ

เมืองย่างกุ้งได้ทำหน้าที่เป็นเมืองท่าปากแม่น้ำให้แก่ราชสำนักพม่า เช่นเดียวกับพระวินิจัยของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ชี้ให้เห็นว่าเมืองย่างกุ้งพึงได้รับความสนใจจากกษัตริย์พม่าในราชวงศ์คองบองราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 กระทั่งถึงช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายใต้การดำเนินนโยบายขยายอาณาเขตของลัทธิจักรวรรดินิยมอังกฤษ ส่งผลให้ดินแดนพม่าบางส่วนได้รับความสนใจและตกอยู่ภายใต้การครอบครองของอังกฤษ โดยการเข้าครอบครองพม่าเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ 1) การรักษาเสถียรภาพและความมั่นคงด้านการปกครองบริเวณแนวพรมแดนระหว่างจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษกับราชอาณาจักรพม่า อันมีพื้นฐานจากโลกทัศน์แบบตะวันตกเกี่ยวกับการครอบครองที่ดิน การแสดงกรรมสิทธิ์ และการแสดงอธิปไตยตามแนวเส้นเขตแดน และ 2) การรักษาเสถียรภาพและความมั่นคงด้านเศรษฐกิจการค้าของพ่อค้าและนักลงทุนชาวอังกฤษในดินแดนพม่า อันมีพื้นฐานจากวัตถุประสงค์หลักในการเดินมาสู่ดินแดนโพ้นทะเล เพื่อทำการค้าและแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กระทั่งผลจากการทำสงครามระหว่างราชสำนักพม่าและเจ้าอาณานิคมอังกฤษทั้ง 3 ครั้ง สะท้อนจุดประสงค์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากการรักษาเสถียรภาพทางการค้า สู่การครอบครองดินแดน การถือครองทรัพยากร และการสถาปนาอำนาจอธิปไตยของอังกฤษเหนืออาณาจักรพม่าในฐานะอาณานิคม

สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าอุบัติขึ้นครั้งแรกระหว่าง ค.ศ. 1824-1826 ยังผลให้อังกฤษสามารถครอบครองดินแดนพม่าบางส่วนไว้ได้บริเวณดินแดนยะไข่และดินแดนตะนาวศรี อันเป็นรากฐานสำคัญในการสถาปนาอาณานิคมอังกฤษในพม่าโดยมีศูนย์กลางการปกครองแห่งแรกที่เมืองมะละแหม่งในดินแดนตะนาวศรี ต่อมาการทำสงครามในครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงเมื่อ ค.ศ. 1852 รัฐบาลอังกฤษสามารถเข้าครอบครองดินแดนพม่าตอนล่างไว้ได้ และอังกฤษได้เข้ามามีการจัดการปกครองดินแดนพม่าตอนล่างอย่างสมบูรณ์ โดยสถาปนาให้เมืองย่างกุ้งเป็นศูนย์กลางการบริหารจัดการอาณานิคมในพม่า ส่งผลให้ราชสำนักพม่าถูกตัดขาดจากทางออกสู่ทะเล จำเป็นต้องพึ่งพาและเอื้อประโยชน์ทางการค้ากับเจ้าอาณานิคมอังกฤษซึ่งครองอิทธิพลแถบพม่าตอนล่าง และระยะเวลาให้หลังเพียงไม่นาน การทำสงครามครั้งที่ 3 ค.ศ. 1885 ผลของสงครามส่งผลให้อังกฤษสามารถเข้าครอบครองดินแดนพม่าไว้ได้ทั้งหมด โดยยกเลิกระบอบกษัตริย์อันเป็นสัญลักษณ์ของการเมืองแบบรัฐจารีต แล้วได้สถาปนาผู้ว่าราชการอาณานิคมให้เป็นผู้ปกครองพม่าขึ้นแทน

ความเปลี่ยนแปลงภายใต้การปกครองของอังกฤษ ในเชิงประจักษ์สะท้อนได้จากการสร้างเมืองสมัยใหม่ โดยการวางรากฐานให้เมืองย่างกุ้งพัฒนาเป็นเมืองตามรูปแบบสมัยอาณานิคม ล้วนแต่มีนัยยะสำคัญด้านการขยายตัวและการเติบโตในฐานะเมืองทางพาณิชย์ภายใต้การปกครองของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ (Damrongrachanuphap, 1991, p. 29) ซึ่งเป็นรูปแบบของการค้าและการพัฒนาเมืองแบบใหม่ที่อังกฤษได้นำมาสู่ดินแดนแห่งนี้ แม้ว่าเดิมทีชาวพม่าคุ้นเคยในการติดต่อค้าขายระหว่างรัฐแต่ก็เป็นการค้าในรูปแบบพื้นเมืองที่จำกัดอยู่ภายในภูมิภาคเท่านั้น ซึ่งแตกต่างไปจากการที่อังกฤษได้นำพาชาวพม่าเข้าสู่พาณิชย์วิถีที่เข้มข้นและยกระดับสู่เมืองท่านานาชาติโดยขยายขอบเขตการค้าที่ก้าวข้ามภูมิภาค โดยอาศัยเทคโนโลยีในช่วงปฏิวัติอุตสาหกรรมในตะวันตก ส่งผลให้เทคโนโลยีกลายเป็นส่วนหนึ่งของการขนส่งสินค้าโดยผ่านเรือเดินสมุทรที่ติดตั้งเครื่องจักรพลังไอน้ำ และการผลิตเชิงอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เพื่อเน้นส่งออก เช่น ไร่อะโวคาโด เหมืองแร่ ฯลฯ โดยสามารถเชื่อมโยงเมืองท่าอย่างย่างกุ้งเข้ากับเมืองท่าแห่งอื่น ๆ อย่างสะดวกและย่นระยะเวลาลงไปมาก เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับวิถีการค้าแบบดั้งเดิมที่อาศัยเพียงกำลังคนแบบ “การล่องเรือเสียบละขายผิง” รวมไปถึงวิถีการพัฒนาเมืองสมัยใหม่อันคล้ายคลึงกับเมืองในตะวันตกก็ไม่เคยปรากฏมาก่อนในดินแดนปากแม่น้ำแห่งนี้

เมืองย่างกุ้งพัฒนาขึ้นอย่างก้าวกระโดดภายใต้การปกครองของรัฐบาลอาณานิคมตั้งแต่ ค.ศ. 1852 ภายหลังจากย้ายศูนย์กลางการปกครองมายังเมืองท่าแห่งนี้ ส่งผลให้กลายเป็นพื้นที่ที่ดึงดูดการค้าและการลงทุนให้เข้ามาปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางสังคมแบบดั้งเดิมกลายเป็นวิถีชีวิตตามรูปแบบสังคมเมือง อันสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนแล้วในเชิงกายภาพของเมือง ดังเช่นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน อาคาร เรือยนต์ ฯลฯ ล้วนแต่สร้างความเจริญทั้งทางวัตถุและจิตวิญญาณของผู้คนภายในเมืองย่างกุ้งให้ปรับเปลี่ยนไปสู่วิถีการดำรงชีวิตสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับสังคมเมืองแบบอาณานิคม

ฉะนั้น บทบาทของเจ้าอาณานิคมอังกฤษจึงมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเมืองอย่างกึ่งในฐานะตัวแปรสำคัญที่พลิกโฉมเมืองอย่างกึ่งให้มีความทันสมัย และพัฒนาพม่าก้าวข้ามจากรูปแบบรัฐจารีตพื้นเมืองแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปสู่วิถีแห่งรัฐอาณานิคมสมัยใหม่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

วิธีการศึกษา

ขอบเขตการศึกษา

บทความนี้ใช้แนวคิดและวิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญกับกรอบคิด “เวลาและสถานที่ (Time and Space)” จึงสามารถจัดแบ่งขอบเขตการศึกษาออกเป็น 2 ขอบเขต ได้แก่ ขอบเขตเชิงเวลา และขอบเขตเชิงพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) เชิงเวลา (Time) ศึกษาในช่วง ค.ศ. 1852-1948 อันเป็นช่วงที่เมืองย่างกุ้งได้รับการสถาปนาให้เป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองของอาณานิคมอังกฤษในดินแดนพม่า หลังจากสิ้นสุดสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษครั้งที่ 2 อังกฤษย้ายศูนย์กลางการปกครองพม่าจากเมืองมะละแหม่งมายังเมืองย่างกุ้ง นับเป็นการวางรากฐานอาณานิคมในพม่าตอนล่างอย่างมั่นคง และสิ้นสุดการศึกษาเมื่อพม่าประกาศอิสรภาพจากอังกฤษใน ค.ศ. 1948

2) เชิงสถานที่ (Space) ศึกษาเมืองย่างกุ้งในเขตเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ที่อังกฤษได้เปลี่ยนแปลงให้กลายเป็นศูนย์กลางอำนาจ การเมืองการปกครอง รวมไปถึงการปรับยกสถานะของเมืองให้มีความสำคัญในฐานะเมืองทำการค้าของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ซึ่งส่งผลให้เมืองย่างกุ้งกลายเป็นเมืองท่าระดับนานาชาติที่ติดต่อกับชาวตะวันตกทั่วโลก ซึ่งมรดกตกทอดจากอิทธิพลของยุคอาณานิคมยังคงปรากฏชัดในเมืองย่างกุ้งทั้งในเชิงภูมิทัศน์ โครงสร้างกายภาพของเมืองที่บ่งชี้ถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สมัยอาณานิคม

หลักฐานในการศึกษา

เอกสารประกอบการศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวกับเมืองย่างกุ้งในบทความนี้ ผู้เขียนบทความเลือกใช้หลักฐานในสมัยอาณานิคมเป็นสำคัญ โดยให้ความสำคัญกับหลักฐานประเภทเอกสารชั้นปฐมภูมิที่ค้นคว้ามาจากแหล่งข้อมูลหลากหลายแห่ง และจัดแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย

1) หนังสือพิมพ์ในเครือขายอาณานิคมอังกฤษ ซึ่งตีพิมพ์เรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่อังกฤษปกครองพม่า มีเนื้อหาครอบคลุมด้านการรายงานสภาพสังคมและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเมืองอย่างกึ่ง จากการสำรวจเอกสารพบว่าบทความที่ได้รับการตีพิมพ์ในฉบับหนึ่ง ๆ มีการตีพิมพ์เผยแพร่ซ้ำในหนังสือพิมพ์ต่างสำนักพิมพ์ จึงอนุมานได้ว่าเป็นการเผยแพร่กระจายข้อมูลได้กว้างขึ้นในเครือขายหนังสือพิมพ์อาณานิคม อันเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการเข้าถึงบริบทในช่วงที่ศึกษาบทความนี้

2) รายงานการปกครองอาณานิคมอังกฤษในพม่า จัดเป็นเอกสารทางราชการที่สรุปความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและการปฏิบัติในการพัฒนาสาธารณูปโภคของรัฐบาลอาณานิคมในพม่า ซึ่งจะต้องสรุปรายงานแต่ละปีเพื่อเสนอต่อรัฐบาลอาณานิคมบริติชราช ประกอบด้วยเนื้อหาเชิงสถิติและการสำรวจข้อมูลของรัฐบาลอาณานิคม

3) บันทึกของชาวต่างชาติ เป็นแหล่งข้อมูลจากประสบการณ์ของเหล่านักเดินทาง หรือผู้ที่เคยมีประสบการณ์ทั้งทางการเดินทางท่องเที่ยวรวมทั้งการเข้ามาทำงานให้แก่รัฐบาลอังกฤษในสมัยอาณานิคม โดยให้ภาพของความเปลี่ยนแปลงระดับชุมชนและสังคมท้องถิ่นที่กล่าวลงรายละเอียด

นอกจากนี้ ประเด็นการศึกษาดังกล่าวยังได้รับคุณูปการจากแหล่งสืบค้น และรายงานการวิจัยจากแหล่งเอกสารชั้นทุติยภูมิที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในพหุสมัยอาณานิคม

การค้ากับเมืองย่างกุ้ง

เมืองย่างกุ้งเติบโตขึ้นบนรากฐานวิถีการค้ามาอย่างยาวนาน สืบเนื่องจากปัจจัยเกื้อหนุนทางภูมิศาสตร์อันมีทำเลที่ตั้งบริเวณดินดอนปากแม่น้ำย่างกุ้งซึ่งกลายเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญ เพราะสามารถรองรับการติดต่อค้าขายทางเรือที่จะล่องเข้าไปค้าขายกับศูนย์กลางอาณาจักรพม่าซึ่งตั้งอยู่ทางตอนในทวีป อีกทั้งการคมนาคมขนส่งทางน้ำทั้งขาเข้าและขาออกของราชสำนักพม่าโบราณล้วนแต่ต้องผ่านเมืองสำคัญปากแม่น้ำทั้งสิ้น หนึ่งในนั้นรวมไปถึงเมืองย่างกุ้งด้วยที่มีสถานะส่งเสริมและอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของอาณาจักรพม่าในฐานะเมืองท่าทางตอนล่างที่ขับเคลื่อนด้วยเศรษฐกิจ และยังส่งเสริมให้เมืองย่างกุ้งกลายเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ของราชสำนักพม่า ดังเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการใช้เมืองย่างกุ้งเพื่อติดต่อค้าขายกับดินแดนอื่น รายงานของอังกฤษในคริสต์ทศวรรษที่ 1830 ระบุว่าขณะที่พระเจ้าปดุง (ครองราชย์ ค.ศ. 1782-1819) กำลังย้ายราชธานีไปยังเมืองอมรปุระ ชาวอังกฤษรับรู้สถานะของเมืองย่างกุ้งได้ว่าเป็น “...Rangoon is mentioned as an “important trading city,” and it is added, “many Europeans reside there”...” ย่างกุ้งจึงถือว่าเป็นเมืองท่าที่มีการค้าขายกับชาวต่างชาติพลุกพล่านที่สุดของพม่า อีกทั้งยังเป็นเมืองที่ติดต่อกับเครือข่ายเมืองท่าการค้าอื่น ๆ เช่น กัลกัตตา มะละแหม่ง และป็นัง (Burman Empire, 1834, p. 2)

ความมั่งคั่งของเมืองย่างกุ้งและการเติบโตของเมืองที่มีพัฒนาการอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจของเมืองย่างกุ้งซึ่งผูกโยงเข้ากับระบบการค้าและเงินตราของอนุทวีปอินเดียแล้ว ดังรายงานระบุว่า “...โดยทั่วไปเงินตราที่ใช้ในอาณาจักรพม่าเป็นเหรียญเนื้อโลหะและเนื้อเงิน บางแห่งขึ้นรูปทรงยาว และประทับตราสัญลักษณ์ของธุรกิจเป็นนัยบ่งบอกว่าเป็นผู้กุมอิทธิพลทางการเมืองของแต่ละท้องที่ เงินตราจึงมีความแตกต่างกันไป ยกเว้นแต่เพียงเมืองย่างกุ้งและเมืองอังวะ ซึ่งสกุลเงิน (รูปี) ที่ใช้จ่ายในเมืองมัทราสสามารถใช้สอยได้ตามปกติ...” (Burman Empire, 1834, p. 2) สะท้อนได้ถึงศักยภาพของเมืองย่างกุ้งในการสร้างเสถียรภาพและสร้างความสัมพันธ์กับเครือข่ายการค้าสำคัญระดับภูมิภาคอย่างเมืองในอนุทวีปอินเดียซึ่งถือว่าเป็นตลาดการค้าขนาดใหญ่ การค้าขายและเปิดตลาดกับเมืองสำคัญเช่นนี้จึงเป็นสิ่งรับประกันได้ถึงความมั่นคงทางการค้าและการเงินอันจะเป็นฐานกำลังทรัพย์ที่จะใช้หล่อเลี้ยงอาณาจักรพม่าได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นได้ว่าเมืองย่างกุ้งมีความมั่นคงด้านการขนถ่ายสินค้าและระบบการค้า กระทั่งสามารถยกระดับเพื่อติดต่อค้าขายกับเมืองท่าอื่น ๆ ได้อีกด้วย

อนึ่ง รูปแบบและวิถีการค้าส่วนใหญ่ของเมืองย่างกุ้งช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีลักษณะเป็นเช่นเดียวกับเมืองแห่งอื่นในภูมิภาค เช่น สยาม มลายู ฯลฯ โดยพบว่ารูปแบบสินค้าส่วนใหญ่ล้วนเป็นสินค้าพื้นเมืองประเภทของป่าและของแปรรูปอย่างง่าย ๆ ประกอบกับวิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนแถบนี้ยังคงมีความเป็น “พื้นเมือง” และสืบทอดวิถีการดำรงชีวิตแบบรัฐจารีตอยู่เป็นส่วนใหญ่ งานศึกษาของแมกซ์เวลล์ เลพรอยกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเมืองย่างกุ้งภายหลังจากการเข้ามาสถาปนาอำนาจของเจ้าอาณานิคมอังกฤษไว้ว่า การเข้ามายึดครองพม่าตอนล่างไว้ในช่วง ค.ศ. 1852 เมืองย่างกุ้งยังคงมีสภาพของการพัฒนาในขั้นเล็กน้อยเท่านั้น ดังสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของเมืองที่ยังคงมีความเป็นท้องถิ่นและพื้นเมืองค่อนข้างมาก โดยอธิบายในลักษณะที่ให้ภาพของความเป็นชุมชนพื้นเมืองไว้ว่า

“...เมืองอย่างกรุงเทพฯยังเป็นเมืองขนาดเล็ก สิ่งปลูกสร้างภายในเมืองล้วนแต่ปลูกด้วยวัสดุจากธรรมชาติ จำพวกไม้ไผ่ และไม้สัก บ้านเรือนเรียงรายไปตามแนวริมฝั่งแม่น้ำ...แม้ว่าถนนภายในเมืองจะตัดตรงแต่ทว่าสภาพนั้นสุดแสนจะสกปรก ซึ่งเป็นถนนลูกรังที่เกราะกรังและมีกลิ่นไม่ค่อยสู้ดีนัก...”

นอกจากนั้นกำแพงเมืองที่สร้างเป็นปราการโอบล้อมเมืองอย่างถึก มีโครงสร้างลักษณะชั่วคราวสร้างขึ้นจากเสาไม้ทำเป็นระแนงขนาดใหญ่ โดยทั้งปึกและซัดผสานกันโอบล้อมเมืองไว้อย่างง่าย ๆ เพื่อป้องกันสัตว์ป่าที่มีอยู่อย่างชุกชุม “...การออกไปผจญป่านอกแนวเขตกำแพงเมืองนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยจะสู้ดีนัก และถือเป็นการเสี่ยงชีวิตจากสัตว์ป่าที่ดุร้าย...” (Lefroy, 1963, pp. 28-29) ภัยอันตรายจากป่าเขตร้อนขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ชาวตะวันตกหวั่นเกรงจะเกิดขึ้น เช่น การถูกทำร้ายจากสัตว์ป่า การถูกงูกัด การถูกแมลงมีพิษต่อย ฯลฯ (Savage, 1984, pp. 271-272) สัมพันธ์กับความเป็นอยู่ด้านความปลอดภัยและสาธารณสุขของภูมิภาคแถบนี้ที่ยังคงความเป็น “ธรรมชาติ” อันเป็นพื้นฐานทั่วไปของเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมไปถึงเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตบรรยากาศร้อนชื้นอื่นๆ ส่งผลให้เมืองอย่างกรุงเทพฯดังกล่าวเป็นแหล่งของการแพร่ระบาดของเชื้อโรคและโรคร้ายต่างๆ เช่น อหิวาตกโรค และไข้จับสั่น (มาลาเรีย) ฯลฯ (Lefroy, 1963, pp. 28-29)

จากตัวอย่างเหล่านี้สะท้อนถึงความเป็นอยู่และสภาพบรรยากาศของเมืองอย่างกรุงเทพฯได้เป็นอย่างดี อันสอดคล้องกับลักษณะทั่วไปของเมืองในพื้นที่เขตร้อนชื้น ซึ่งการเข้ามาลงแรงและลงมืออุทิศสรรพกำลังในการสร้างเมืองอย่างกรุงเทพฯขึ้นมาใหม่ล้วนเป็นสิ่งที่ยากเกินกว่าจะคาดการณ์ กระนั้นก็ตามอังกฤษยึดอยู่บนหลักการเดิมตามความเหมาะสมของเมืองอย่างกรุงเทพฯซึ่งมีบทบาทในฐานะเมืองทำการค้าตั้งแต่สมัยโบราณได้เป็นอย่างดี ฉะนั้น อังกฤษจึงยังคงเลือกพื้นที่แห่งนี้เพื่อสร้างเป็นศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมในพม่า ประกอบกับการครอบครองเมืองอย่างกรุงเทพฯช่วยให้อังกฤษควบคุมเส้นทางการค้าสำคัญของภูมิภาคแถบนี้ไว้ ดังจะเห็นได้ว่าภายหลัง ค.ศ. 1852 อังกฤษสามารถสถาปนาอาณานิคมและสร้างเป็นเมืองท่าเป็นเครือข่ายการค้าอาณานิคมของอังกฤษทอดยาวมาตั้งแต่อนุทวีปอินเดีย เรื่อยมาจนถึงทะเลอันดามันลงไปถึงจรดกับช่องแคบมะละกา

การพัฒนาอย่างกรุงเทพฯจากชุมชนประมงและแหล่งขนส่งสินค้าแบบพื้นเมืองให้กลายเป็น “ชุมชนเมือง”² โดยการขยายขอบเขตของเมืองออกไปตามแผนของโครงการพัฒนาแนวพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำ และการจัดสร้างอาคารบ้านเรือนพร้อมกับตัดถนนนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนากายภาพและภูมิทัศน์เมือง อันส่งผลให้เมืองอย่างกรุงเทพฯสมัยใหม่ห่างไกลจากความชุกชุมของโรคภัยและไข้ป่าเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จากการร่วมระดมทุนเพื่อเร่งสร้างระบบสาธารณสุขขั้นพื้นฐานโดยเหล่ามิชชันนารี รวมไปถึงการดูแลจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่มุ่งหวังในการพัฒนาเมืองอย่างกรุงเทพฯให้มีศักยภาพด้านการค้าที่มากกว่าระดับภูมิภาค

ฉะนั้น ในช่วงแรกของการเข้ามาจัดการปกครองเมืองอย่างกรุงเทพฯในคริสต์ศตวรรษที่ 1850 จึงได้เริ่มดำเนินการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป และต่อมาภายหลังความสำเร็จของเมืองอย่างกรุงเทพฯจะค่อย ๆ โดดเด่นขึ้น พร้อมกับส่งผลให้อังกฤษลงทุนทรัพยากรเพื่อสร้างเมืองท่าแห่งนี้ยิ่งขึ้นมากขึ้นในช่วงรอยต่อระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 กับต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แม้ว่าด้านการเมืองการปกครองเมืองอย่างกรุงเทพฯได้รับการเปลี่ยนผ่านจากกลุ่มอิทธิพลอย่างน้อยถึง 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มอิทธิพลวัฒนธรรมมอญ กลุ่มอิทธิพลวัฒนธรรมพม่า และกลุ่มเจ้าอาณานิคมอังกฤษ แต่ทว่าลักษณะเด่นของเมืองที่ยังคงเป็นหนึ่งเดียวและมี

² “ชุมชนเมือง” หมายถึง บริเวณที่จำนวนประชากรตั้งถิ่นฐานถาวรกระจุกตัวอยู่อย่างหนาแน่น โดยพึ่งพาการนำเข้าทรัพยากรพื้นฐานในการดำรงชีพจากพื้นที่อื่นๆ กล่าวโดยสรุปยึดหลักเกณฑ์สำคัญ คือ ความหนาแน่นของประชากร ในขณะที่ความแตกต่างของการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนที่จัดว่าเป็นรูปแบบดั้งเดิมหรือ “ชุมชนชนบท” โดยพบว่ามีการตั้งถิ่นฐานแบบเดิมมีความแตกต่างด้านจำนวนประชากร ระยะห่างของการตั้งชุมชนที่กระจายตัวและห่างไกล รวมไปถึงการรวมกลุ่มตามอาชีพ เช่น ชุมชนประมง ชุมชนเกษตรกรรม ฯลฯ

ความสำคัญอย่างต่อเนื่องยาวนาน คือ การเป็นเมืองท่าการค้าแห่งสำคัญ ซึ่งเมืองอย่างกึ่งได้ทำหน้าที่รองรับสินค้าและโอกาสมากมายที่เดินทางมาสู่พม่าผ่านเมืองท่าแห่งนี้ได้อย่างมหาศาล

ความเป็นสมัยใหม่ในย่างกุ้ง

ความเป็นสมัยใหม่เกิดขึ้นท่ามกลางแรงผลักดันของอังกฤษในการเนรมิตพลิกโฉมอาณานิคมพม่า จาก “รัฐจารีต”³ พื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้พัฒนากลายเป็น “รัฐอาณานิคมสมัยใหม่”⁴ เมืองย่างกุ้งจึงถือเป็นหนึ่งในแบบอย่างการพัฒนาของรัฐพื้นเมือง และบทบาทของศูนย์กลางในการพัฒนาเมืองท่าการค้าอย่างมีนัยยะสำคัญ และทวีความสำคัญขึ้นมาในฐานะเมืองท่าการค้ารวมทั้งศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมในดินแดนพม่าอีกด้วย รัฐบาลอาณานิคมได้บริหารกิจการเมืองอย่างกึ่งอย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะการดำเนินการตามแผนปรับปรุงเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพของเมืองทั้งหมด สิ่งสำคัญที่บ่งชี้ถึงการเข้ามาจัดการกับเมืองอย่างเด่นชัด คือ การจัดผังเมือง

รูปแบบผังเมืองอย่างกึ่งสมัยใหม่ ได้รับอนุญาตจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษซึ่งได้เข้ามาวางรากฐานทางด้านผังเมืองให้แก่พื้นที่แห่งนี้ได้โดยสะดวก อันเนื่องปัจจัยเกื้อหนุน 2 ประการ ได้แก่

- 1) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่มีจำนวนประชากรน้อยและการตั้งบ้านเรือนในเมืองย่างกุ้งยังไม่หนาแน่น
- 2) เมืองย่างกุ้งได้รับผลกระทบจากการทำสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1852) จึงทำให้หลายบริเวณเป็นพื้นที่ว่างเว้นจากการใช้สอยอันสะดวกต่อการดำเนินการพัฒนา

หนังสือพิมพ์ The Straits Times รายงานถึงข้อความซึ่งคัดมาจากจดหมายข้าราชการอังกฤษที่ส่งไปยังกัลกัตตาว่า “...เปลวเพลิงได้เผาไหม้เมืองย่างกุ้งเก่า บ้านเรือนราษฎรที่ปลูกสร้างด้วยวัสดุจากธรรมชาติล้วนแต่ติดไฟง่าย ไฟจึงไหม้ลุกลามพลันตา...” (Cape or Good Hope, 1852, p. 4.) สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้การจัดการพื้นที่เพื่อเตรียมเนื้อที่ปรับปรุงการจัดวางผังเมืองจึงทำได้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น

เมืองย่างกุ้งสมัยใหม่เกิดขึ้นจากแรงผลักดันทางด้านการค้าและเศรษฐกิจเป็นแรงหนุนสำคัญ ผู้นำในการสร้างสรรค์บรรดาอาคารบ้านเรือนสมัยใหม่ล้วนเกิดขึ้นจากกลุ่มพ่อค้าและนักธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Company; EIC.) บุคคลสำคัญผู้มีคุณูปการในการเนรมิตเมืองย่างกุ้งสมัยใหม่ คือ รอยโทเฟรเซอร์ (Hugh Fraser) ข้าหลวงโยธาธิการประจำภูมิภาคเบงกอล ถือเป็นคนแรกที่สามารถจัดวางรูปแบบอาคารและจัดวางโครงสร้างอาคารไปตลอดแนวถนนที่ตัดขึ้นอย่างเป็นระเบียบ ซึ่งเขาอ้างว่าเป็นการวางผังเมือง (Town planner) ครั้งแรกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในลักษณะของโครงการขนาดใหญ่รวมไปถึงการจัดวางองค์ประกอบของอาคาร สถานที่ราชการ รวมไปถึงการแบ่งเขตพื้นที่ใช้สอยตามวัตถุประสงค์ต่างๆ (Lefroy, 1963, p. 31)

³ “รัฐจารีต” หมายถึง รัฐที่สืบทอดจากวิธีการเมืองการปกครองแบบดั้งเดิมหรือมีความเป็นพื้นเมือง โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้ 1) ปริมาณพลอำนาจมีลักษณะคลุมเครือและอาณาเขตไม่ชัดเจน เนื่องจากขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้ปกครองในแต่ละสมัย 2) การเรียกเก็บผลประโยชน์ของรัฐ มักจะจัดเก็บในประเภทสินค้าเกษตรกรรมหรือของป่าในรูปแบบที่เรียกว่า “ส่วย” และ 3) พันธะสัญญาให้ความสำคัญเชิงจิตนิยม เช่น ความจงรักภักดี การระลึกถึงบุญคุณ การยึดหลักคุณธรรมทางศาสนา ฯลฯ

⁴ “รัฐอาณานิคมสมัยใหม่” หมายถึง รัฐที่ได้รับการสถาปนาระเบียบทางการเมืองโดยวางอยู่บนแนวคิดและโลกทัศน์แบบตะวันตก เป็นเกณฑ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่าเป็นแนวคิดจากเจ้าอาณานิคมตะวันตก โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้ 1) ขอบเขตของรัฐ จำกัดตามแนวเส้นเขตแดนที่แสดงกรรมสิทธิ์อยู่ภายใต้การครอบครองของรัฐนั้นๆ 2) การเรียกเก็บผลประโยชน์แก่รัฐ กำหนดให้พลเมืองมีหน้าที่เสียภาษีให้แก่รัฐตามกฎหมายระเบียบจัดจ่ายในรูปแบบของ “เงิน” และ 3) พันธะสัญญาให้ความสำคัญเชิงปัจเจก เช่น สนธิสัญญา การลงนามเอกสาร เป็นต้น ทั้งนี้ รัฐสมัยใหม่จะได้รับการพัฒนาเป็นรัฐชาติ โดยให้ความสำคัญกับหลัก 4 ประการ คือ พลเมือง เขตแดน อธิปไตย และรัฐบาล

ความเปลี่ยนแปลงด้านภูมิทัศน์ที่เกิดขึ้นทันทีหลังจากการเริ่มวางผังเมืองและปรับสภาพพื้นที่ คือ การหักล้างผังเมืองโดยการขยายขอบเขตของเมืองให้กว้างและไกลออกไปจากแนวที่อยู่อาศัยซึ่งกระจุกตัวตามรูปแบบชุมชนดั้งเดิม อังกฤษได้จัดการเมืองอย่างกว้างใหม่หรืออาจแทบจะกล่าวได้ว่าเกือบทั้งหมด กล่าวคือ การปรับเปลี่ยนจากพื้นที่ “ป่า” ให้กลายเป็นสภาพเป็นแหล่ง “ชุมชน” แล้วค่อยๆ พัฒนาเข้าสู่รูปแบบของ “เมือง” ซึ่งจัดว่าเป็นเมืองสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้ชัดในการจัดสรรปันส่วนพื้นที่ใช้สอยแบ่งเป็นรูปตารางกริด (Grid) การจัดการอย่างเป็นระบบตามแผนผังโครงสร้างเช่นนี้ถือว่าเป็นสิ่งใหม่สำหรับคนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่คุ้นชินกับการจัดการผังเมืองแบบดั้งเดิมดังสะท้อนได้จากรูปแบบเมืองโบราณต่างๆ เช่น การจัดแบ่งตามกลุ่ม สังเกต ประเภท การใช้สอย ฯลฯ รวมทั้งการจัดการสร้างเมืองแบบอิงอาศัยไปตามสภาพแวดล้อม ซึ่งมีความแตกต่างกลายเป็นรูปทรงหลากหลายชนิดที่หลากหลายและไม่เป็นรูปทรง เช่น ผังเมืองที่มีคูเมืองสำหรับใช้สอยในชีวิตประจำวัน เป็นต้นว่า รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมคางหมู ทรงกลม ทรงรี เป็นต้น และผังเมืองที่สอดคล้องไปตามแนวลำน้ำหรือตามข้อจำกัดของพื้นที่ ฯลฯ

ผังเมืองรูปทรงที่เหลี่ยมแบบตารางกริดจัดแบ่งเป็นบล็อก จึงเป็นการเข้ามาจัดการกับพื้นที่อย่างไม่เคยปรากฏในการรับรู้ตามแนวคิดแบบคนพื้นเมือง แม้จะปรากฏว่ามีการจัดการพื้นที่แต่ก็จำกัดอยู่เพียงเฉพาะบริเวณ เช่น การสร้างวัด และการสร้างพระราชวัง ส่วนพื้นที่อื่น ๆ นอกเหนือจากนี้ล้วนแต่ได้รับการ “ละ” ที่จะเข้าไปจัดการในระดับการวางแผนสำหรับพื้นที่นั้นๆ อย่างแท้จริง แตกต่างไปจากรูปแบบการจัดการเมืองของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ซึ่งเมืองที่อังกฤษได้สร้างขึ้นจึงแฝงโลกทัศน์แบบใหม่ สะท้อนรูปแบบวิธีคิดอย่างเป็นระบบและการปฏิบัติตามมาตรฐานตะวันตกได้รับการนำเข้ามาปฏิบัติยังเมืองอย่างกว้างอันเป็นพื้นฐานส่วนหนึ่งที่นำภาวะความเป็นสมัยใหม่มาสู่เมืองอย่างกว้าง

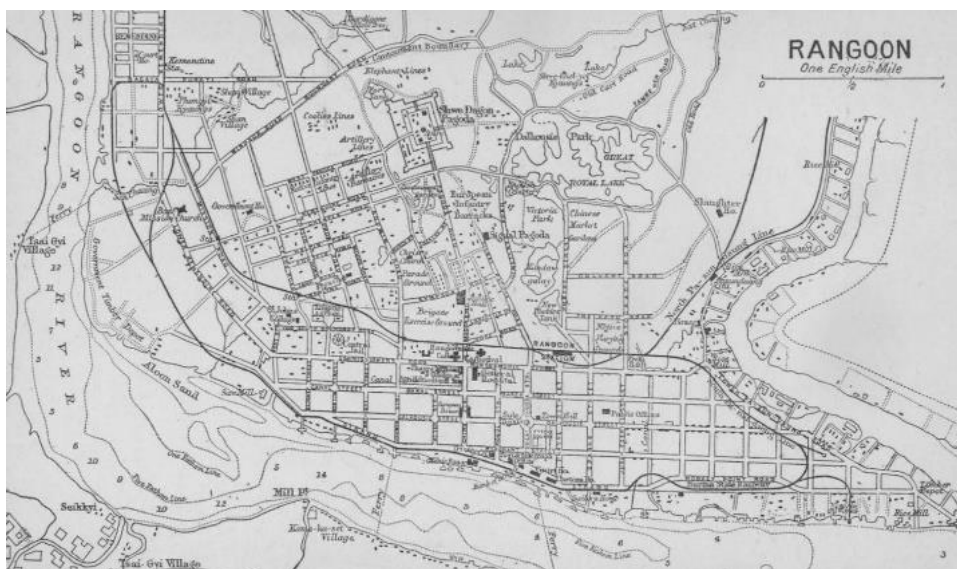
จากการสำรวจพัฒนาการของลักษณะผังเมืองแบบตารางกริดนี้ มิได้เป็นเพียงสิ่งที่อังกฤษสร้างขึ้นในเมืองอย่างกว้างเพียงแห่งเดียวเท่านั้น แต่ยังปรากฏการวางผังเมืองในลักษณะดังกล่าวนี้ในเมืองสำคัญอีกหลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เมืองมณฑลทะเล เมืองสิงคโปร์ เมืองมะละแหม่ง ฯลฯ สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบเฉพาะในการจัดการกับภูมิทัศน์และภูมิกายของเมืองในอาณานิคมอังกฤษ อันเกี่ยวพันต่อการจัดการเชิงกายภาพและการจัดการปกครองเชิงโครงสร้าง และสามารถกำหนดนโยบายได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังพบว่าอังกฤษได้จัดการผังเมืองอย่างกว้างออกเป็นแต่ละส่วนๆ โดยไม่ต่อเนื่องกัน เนื่องจากมีข้อจำกัดในการเข้าถึงพื้นที่และข้อจำกัดด้านทุนทรัพย์ โดยเฉพาะประเด็นด้านการลงทุนทุนทรัพย์โดยมีการกิจหลักเพียงเพื่อสร้างสิ่งที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่พื้นที่เศรษฐกิจเท่านั้น เพื่อคาดหวังผลตอบแทนและกำไรที่จะได้รับเป็นสำคัญ (Yuen, 2011, p. 148) ฉะนั้น การลงทุนพัฒนาเมืองอย่างกว้างจึงไม่ได้มีวัตถุประสงค์สำคัญบนรากฐานการสร้างเมืองใหม่ให้แก่พลเมืองชาวพม่า เนื่องจากรูปแบบการพัฒนาพื้นที่จริงที่ปรากฏเป็นส่วนใหญ่ โดยพื้นที่เหล่านี้ได้รับการจัดการวางผังเมืองจะกระจุกตัวอยู่บริเวณปลายแม่น้ำเท่านั้น ซึ่งเป็นพื้นที่เชิงพาณิชย์สำหรับนักธุรกิจและพ่อค้านักลงทุนต่างๆ การจัดสร้างเมืองเพื่อพาณิชย์กรรมส่งผลโดยตรงต่อมาถึงการกำหนดสถานะของพื้นที่ดังกล่าว จึงได้กลายเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการและการปกครองเมืองอย่างกว้างไปโดยปริยาย และเป็นพื้นที่เข้มข้นทางเศรษฐกิจ

หากจะกล่าวถึงสัมฤทธิ์ผลของผังเมืองแบบอาณานิคมนี้ ผู้เขียนบทความก็ตอบโดยไม่ลังเลว่า ด้วยเหตุที่สามารถพิสูจน์ได้จากหลักฐานเชิงประจักษ์ คือ ผังเมืองอย่างกว้างที่ปรากฏให้เห็นจนถึงสมัยปัจจุบัน ล้วนเป็นสิ่งที่พิสูจน์โดยถือว่าค่อนข้างเป็นคำตอบในตัวหลักฐานเองอยู่แล้วว่า อังกฤษประสบความสำเร็จอย่างมากในการวางรูปแบบผังเมืองสมัยใหม่ที่ทันสมัยอย่างมากให้แก่ดินแดนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (พม่า) ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 สิ่งปลูกสร้างที่มั่นคงและถาวรเติบโตขึ้นและตั้งตระหง่านด้วยวัสดุประเภทหินสีขาวและก้อนอิฐแดง สร้างภูมิทัศน์ใหม่ให้แก่เมืองอย่างกว้าง กระทั่งสามารถที่จะกล่าวได้ว่า

“...ในช่วงทศวรรษ 1930 เมืองย่างกุ้งเติบโตขึ้นจนกลายเป็นเมืองที่ดีที่สุดในโลกฝั่งตะวันออก และมีสถานะเป็นเมืองท่าการค้าศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของอังกฤษ ซึ่งขับเคลื่อนโดยเหล่านักธุรกิจชาวอังกฤษ อินเดีย และจีน...” (Lefroy, 1963, p. 31)

อาคารบ้านเรือนที่วางตัวอย่างเป็นระบบระเบียบ พร้อมทั้งมีถนนตัดผ่านแบ่งพื้นที่เป็นกลุ่มๆ จากแนวตะวันตกไปแนวตะวันออกตามลำดับ เช่น ตำบลอะโลง (Ahlone; အလုံမြို့နယ်), ตำบลลันมะดอ (Lanmadaw; လမ်းမတော်မြို့နယ်), ตำบลละตา (Latha; လသာမြို့နယ်), ตำบลปันแบตัน (Pabedan; ပန်ဘဲတန်းမြို့နယ်), ตำบลเจาก์ตะดา (Kyauktada; ကျောက်တံတားမြို့နယ်), ตำบลโบตะเถา (Botataung; ဗိုလ်တောင်မြို့နယ်) เป็นต้น รวมไปถึงตามแนวถนนที่มีลักษณะตัดตรง (Street Avenue) ซึ่งมักจะปลูกต้นไม้รายทาง จึงกลายเป็นเส้นทางสัญจรแกนหลักของเมืองและย่านชุมชนนั้นๆ เช่น ย่านเจดีย์ชูละ และเขตมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง เป็นต้น ถนนสายหลักๆ มักปลูกพุ่มไม้ไปด้วยตึกกรมอันใหญ่โต ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติทั้งพม่า จีน ยุโรปล้วนชักชวนไปมาทั้งสัญจรด้วยเท้าและรถม้า บรรยายภาพเมืองแบบใหม่นี้ล้วนกลายเป็นอัตลักษณ์ของเมืองย่างกุ้งในสมัยอาณานิคม (Chaudior, 2011, p. 72) ดังตัวอย่างรูปแบบการจัดวางแผนผังเมืองย่างกุ้งตามแบบตารางกริดในภาพประกอบที่ 1

ภาพที่ 1 แผนผังเมืองย่างกุ้งในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1910

ที่มา: ดัดแปลงจาก Myanmar today (2008)

ส่วนบ้านเรือนของพลเมืองชาวย่างกุ้งส่วนใหญ่ยังคงปลูกสร้างโดยอาศัยวัสดุจากธรรมชาติ ดังเช่นบันทึการเดินทางของกัปตันโชดัวร์ และมิสเตอร์จอห์นตันกับภริยา พวกเขาเดินทางมาอย่างถึงใน ค.ศ. 1897 กล่าวถึงสภาพบ้านเรือนอย่างน่าสนใจไว้ว่า โดยส่วนใหญ่บ้านเรือนของราษฎรในเมืองย่างกุ้งมักจะสร้างยกใต้ถุนสูงจากระดับพื้นราว 7-8 ฟุต พื้นเรือนขัดสานด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยตับใบไม้ ภายในตัวเรือนจัดแบ่งเป็นห้องๆ ราว 2-3 ห้อง และมีโถงเปิดกว้างหันรับตามแนวถนน สิ่งของเครื่องใช้ภายในเรือนมีลักษณะเรียบง่ายเพียงไม่กี่ชิ้นเท่านั้น ไม่นิยมตกแต่งประดับประดาบ้านเรือน ฉะนั้นจึงเป็นบ้านที่สุตเสนาเรียบง่ายและธรรมดา เมื่อเทียบกับสิ่งปลูกสร้างที่มักจะได้รับความนิยมประดับตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจงอย่างเช่น พระตำหนัก พระราชวัง วัด พระอาราม เป็นต้น นอกจากนี้ ชาวย่างกุ้งนิยมเลี้ยงสัตว์ที่มีมูลค่าเชิงพาณิชย์ไว้ละแวกเรือนด้วย เช่น ม้า ควาย วัว หมู ไก่ ฯลฯ (Chaudior, 2011, pp. 67-68)

อนึ่ง ผู้เขียนบทความตั้งข้อสังเกตว่าหลักฐานที่บันทึกเกี่ยวกับการเดินทางและการจัดบันทึกของชาวตะวันตกส่วนใหญ่ที่มาเยี่ยมเยือนอย่างกว้าง จะกล่าวถึงเฉพาะอย่างกว้างในเขตเมือง (Township) และที่อยู่ของชุมชนชาวตะวันตกเท่านั้น สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของการพัฒนาเมืองอย่างกว้างที่มีความเจริญรองรับเหล่านักเดินทาง ฉะนั้น การพัฒนาจึงกระจุกตัวอยู่ที่เมืองแห่งนี้อย่างมาก ประกอบกับศักยภาพด้านการคมนาคมขนส่งในการรองรับเรือเดินสมุทร จึงส่งผลให้เมืองอย่างกว้างเต็มไปด้วยผู้คนจากต่างถิ่นและสินค้าที่หลากหลาย รวมถึงกิจกรรมการคมนาคมขนส่งในประเทศ (Domestic) ระหว่างประเทศทั้งขาเข้า (Inbound) และขาออก (Outbound) สร้างความมั่งคั่งให้แก่เจ้าอาณานิคมอังกฤษอย่างมหาศาล

พลเมืองชาวอย่างกว้างส่วนหนึ่งได้รับการจัดระเบียบไปตามแบบแผนของผังเมืองสมัยใหม่ โดยพวกเขาได้โยกย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานในอาคารพาณิชย์ และตึกขนาดใหญ่ซึ่งมีห้องโถงด้านล่างเปิดกิจการทำธุรกิจที่หลากหลาย โดยส่วนใหญ่แล้วกิจการในอาณานิคมแห่งนี้ล้วนตกอยู่ภายใต้กลุ่มทุนใหญ่ 2 ขาติ คือ พลเมืองจากอาณานิคมอินเดีย และชาวจีน ส่วนชาวพม่ายังคงถูกกีดกันด้านโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุนและทรัพยากรที่จะใช้ลงทุน ดังจะเห็นได้ว่าบทบาทของกลุ่มพลเมืองในสมัยอาณานิคมของพม่าโดยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มพลเมืองอาณานิคมที่มาจากอินเดีย เนื่องจากเหตุผลทางการปกครองซึ่งในทางทฤษฎีถือว่าพลเมืองกลุ่มแรกที่ได้รับการปลูกฝังระเบียบวิธีของสังคมสมัยใหม่ในฐานะพลเมืองอาณานิคมแล้ว ฉะนั้น การรับราชการรวมไปถึงการประกอบธุรกิจค้าขายส่วนใหญ่จึงตกอยู่ภายใต้การเลือกใช้แรงงานชาวอินเดียเป็นสำคัญ นอกจากนี้ การที่พม่าพึ่งผลัดเปลี่ยนจากวิถีของรัฐจารีตเข้าสู่การปกครองของอังกฤษ ส่งผลให้พลเมืองพม่ายังไม่สามารถปรับตัวเข้ากับลักษณะของรัฐอาณานิคมสมัยใหม่ได้ อันเป็นอุปสรรคที่กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกดขี่ชาวพม่าและลดทอนสถานะท่ามกลางพื้นที่สังคมสมัยใหม่

ผลจากการพัฒนาเมืองอย่างกว้างให้เติบโตอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรอย่างน่าสนใจ จากรายงานการสำมะโนประชากรพลเมืองอาณานิคม ผู้เขียนบทความพบว่าจำนวนประชากรในเมืองอย่างกว้างในช่วง ค.ศ. 1872-1881 เป็นช่วงที่มีอัตราการประชากรเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 81.2 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่มากกว่าทุกเมืองในอาณานิคมพม่า (Report on the census of British Burma 1881, 1881, p. 26) ขณะเดียวกันสอดคล้องกับการลดลงอย่างมากของจำนวนประชากรในเมืองหลวงเก่า (เมืองมะละแหม่ง) ที่ลดลงจากจำนวนประชากรใน ค.ศ. 1869 มีมากถึง 71,534 คน ลดลงตามลำดับ ได้แก่ 62,653 คน, 55,653 คน, และใน ค.ศ. 1872 มีจำนวนประชากร 46,472 คน (Report on the census of British Burma 1872, 1875, p. 10) สะท้อนนัยยะว่าเมืองอย่างกว้างได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอย่างแท้จริง และมีฐานกำลังทางเศรษฐกิจที่มีศักยภาพ กระทั่งสามารถสร้างแรงจูงใจให้เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานของประชาชน เพื่อแสวงหาแหล่งประกอบอาชีพยังศูนย์กลางการปกครองใหม่แห่งนี้

นอกจากนี้ การจัดสร้างอาคารและการวางองค์ประกอบของอาคารและผังเมือง ผู้เขียนบทความพบว่ามีส่วนคล้ายคลึงกับองค์ภาพของเมืองในยุโรป ซึ่งเค้าโครงดังกล่าวทำให้พอที่จะอนุมานได้ถึงการนำรูปแบบเมืองตะวันตกมาปรับใช้กับการบริหารจัดการศูนย์กลางอาณานิคมแห่งนี้ เช่น การสร้างศาลาว่าการเมือง อาคารศาลาการและภาษี มหาวิทยาลัยอย่างกว้าง อาคารพาณิชย์แบบเรือนแถว ฯลฯ รวมถึงการสร้างวงเวียน หอสมุด หอจดหมายเหตุ ฯลฯ พร้อมกับถนนที่ตัดเป็นแนวตรง สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นตัวอย่างที่ดีในการสนับสนุนข้อเสนอในประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนภูมิทัศน์ของเมืองอย่างกว้าง และได้ทำให้เมืองอย่างกว้างกลายเป็นเมืองสมัยอาณานิคมที่พัฒนาอย่างมากกระทั่งได้รับการยอมรับจากพ่อค้าต่างชาติ ขณะเดียวกันรัฐบาลอังกฤษก็ได้เร่งระดมสรรพกำลังในการพัฒนาพม่าให้มีความทันสมัยผ่านกลไกการบริหารรัฐกิจ ดังจะพบว่าเกิดการโยกย้ายข้าราชการรวมไปถึงพลเมืองอาณานิคมจากอนุทวีปอินเดียเข้าไปยังพม่า ข้าราชการอังกฤษส่วนใหญ่ที่เข้าไปปกครองพม่าในช่วงแรกล้วนแต่เป็นข้าราชการที่มีประสบการณ์เคยรับราชการในแถบอินเดียและมลายูทั้งสิ้น

รัฐบาลอังกฤษประสบความสำเร็จในการสถาปนาอำนาจเพื่อจัดการอาณานิคมพม่าผ่านศูนย์กลางการบริหารราชการที่เมืองอย่างกว้าง จากการประสบความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจที่เมืองท่าอาณานิคมแห่งนี้ได้สร้างกำไรอย่างมากพอที่จะ

เป็นฐานกำลังด้านการปกครอง รัฐบาลอังกฤษจึงสามารถที่จะเร่งสร้างระบบสาธารณูปโภค รวมไปถึงการเข้าจัดการปกครองดินแดนทางตอนใน (Upper Burma) อย่างรัดกุมมากยิ่งขึ้นผ่านโครงการเดินรถไฟ ซึ่งภายในเมืองย่างกุ้งนับเป็นจุดแรกเริ่มของโครงการวางโครงข่ายคมนาคมด้วยรถไฟ ซึ่งประสานเส้นทางเชื่อมต่อไปรอบเมืองย่างกุ้งโครงข่ายรถไฟจึงนับว่าค่อนข้างประสบความสำเร็จอย่างมากและเอื้อต่อการพัฒนาการของเมืองหลากหลายด้าน นอกจากนี้ คุณูปการของการพัฒนาเมืองย่างกุ้งและอาณานิคมพม่ายังส่งต่อไปยังดินแดนรอบข้างด้วย โดยเฉพาะกรณีของประเทศสยามที่ได้รับความช่วยเหลือในการขี้นการจากอังกฤษมารับราชการและเป็นที่ปรึกษาการในช่วงปฏิรูปประเทศ รวมไปถึงระบอบอาณานิคมของอังกฤษยังมีส่วนในฐานะของ “ต้นแบบ” ให้แก่รัฐบาลสยามในการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทัดเทียมตามมาตรฐานของเมืองอาณานิคมสมัยใหม่ (ชัยวัฒน์ ปะสนะ, 2564, น.195)

ดังนั้น การเข้ามาของอังกฤษสร้างคุณูปการต่อรัฐพม่าพื้นเมืองอย่างก้าวกระโดด โดยอาศัยความรู้และความชำนาญจากวิทยาการตะวันตกมาจัดการกับเมืองท่าแห่งนี้ เนื่องจากอังกฤษได้เข้ามาปรับเปลี่ยนโฉมของเมืองย่างกุ้งด้านกายภาพให้มีศักยภาพที่ทัดเทียมเมืองสำคัญตามมาตรฐานที่ชาวตะวันตกยอมรับ นอกเหนือจากสิ่งปลูกสร้างรูปทรงอันทันสมัยแล้ว เมืองที่ทันสมัยแห่งนี้ยังได้รับการจัดสร้างระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานอีกด้วย โดยจุดประสงค์หลักเพื่อบริการและอำนวยความสะดวกให้แก่ย่านธุรกิจการค้า หรือในอาณาบริเวณของเมืองท่าอย่างกุ้ง รวมไปถึงย่านที่อยู่อาศัยของพลเมืองชาวตะวันตกในย่างกุ้ง ทั้งนี้ ผลพวงจากการพัฒนาสาธารณูปโภคดังกล่าวจึงส่งผลให้ชาวพม่าบางส่วนได้รับผลประโยชน์จากสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้ด้วย และนำพากระแสการพัฒนาเมืองสมัยใหม่ให้แผ่ขยายไปยังชุมชนและเมืองรอบข้าง

ย่างกุ้ง: จุดหมายของนักเดินทาง

เมืองย่างกุ้งเติบโตขึ้นจากรากฐานอันมั่นคงที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษได้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการวางรากฐานให้แก่เมืองท่าการค้าแห่งนี้ ส่งผลให้สถานะของเมืองย่างกุ้งยังคงเป็นศูนย์กลางทางการค้าและศูนย์กลางของความเจริญอันยากที่จะปฏิเสธได้ แม้ว่าปัจจุบันรัฐบาลเมียนมาจะมีการโยกย้ายเมืองหลวงของพม่ากลับเข้าไปยังทางตอนในทวิปแล้วก็ตาม โดยการสถาปนาเมืองเนปีดอว์ (Naypyidaw; နေပြည်တော်) ในฐานะศูนย์กลางการบริหารรัฐกิจแห่งใหม่ แต่ทว่าในเชิงมิติด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของผู้คนล้วนแต่ผูกโยงเข้ากับเมืองย่างกุ้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เหตุดังกล่าวย่อมขับเคลื่อนถึงความสำคัญและความสำเร็จในการสร้างสรรค์เมืองย่างกุ้งให้เป็น “มหานคร”⁵ โดยเจ้าอาณานิคมอังกฤษได้เป็นอย่างดี และสิ่งสำคัญที่ไม่อาจทำให้เมืองย่างกุ้งหมดความสำคัญลง คือ การเป็นศูนย์กลางทางความศรัทธาของชาวพม่า เนื่องจากเป็นสถานที่ประดิษฐานพระมหาเจดีย์ชเวดากองและพระเกศาธาตุตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชน

ท่ามกลางบทบันทึกเกี่ยวกับเมืองย่างกุ้งของเหล่านักเดินทางที่มีโอกาสได้เข้ามาเยี่ยมเยือนพม่า พระมหาเจดีย์ชเวดากอง (Shwedagon; ရွှေဝိက္ခိဓတီတော်) ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญของเมืองที่บ่งบอกถึงความยิ่งใหญ่ของพม่า รวมไปถึงเป็นสถานที่ดึงดูดใจให้นักเดินทางชาวตะวันตกเกิดความปรารถนาที่จะเดินทางมาสัมผัสประสบการณ์การท่องเที่ยวจากฟากโลกตะวันออกสักครั้งในชีวิต กระแสการท่องเที่ยวในรูปแบบของการเดินทางออกสำรวจและหาประสบการณ์แปลกใหม่ของชาวตะวันตก เริ่มได้รับความนิยมมากยิ่งขึ้นในราวช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการครอบครองดินแดนอาณานิคมของบรรดาชาติตะวันตก และการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์และข่าวสารที่ช่วยเป็นกระบอกเสียง

⁵ “มหานคร” หมายถึง เมืองอันมีสถานะเป็นศูนย์กลางสำคัญทั้งทางด้านมิติการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และได้รับการจัดลำดับศักดิ์ของเมืองเหนือเมืองบริวารอื่นๆ ในท้ายที่สุดเมืองเหล่านี้โดยส่วนใหญ่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะได้รับการพัฒนาให้เป็นเมืองหลวงของประเทศ

กระจายการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับเมืองอย่างกรุงเทพฯและพระมหาเจดีย์ชเวดากองให้เป็นที่รู้จักแก่ชาวตะวันตกที่ได้อ่านหนังสือพิมพ์เหล่านั้น

ขณะเดียวกันความพร้อมด้านกำลังทุนทรัพย์จากกลุ่มคนที่ปรับสถานะเป็นชนชั้นกลางในตะวันตก คนกลุ่มใหม่เหล่านี้ให้ความสนใจกับประสบการณ์จึงแสวงหาการสำรวจและต้องการออกเดินทางไปเผชิญท้องที่ที่ยังดินแดนอันห่างไกล ขณะเดียวกันการติดต่อค้าขายระหว่างภูมิภาคเป็นที่แพร่หลายมากขึ้น จึงส่งผลให้เกิดอุตสาหกรรมการเดินทางเรือข้ามทวีปเพิ่มขึ้นด้วย การเดินทางจากปากโลกตะวันตกมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงไม่ได้เป็นอุปสรรค เนื่องจากเรือเดินสมุทรมีการล่องเรือขนถ่ายสินค้าจากดินแดนอาณานิคมกับประเทศมาตุภูมิของเจ้าอาณานิคมอยู่เสมอ นักเดินทางสำรวจที่ต้องการมาท่องเที่ยวยังดินแดนโพ้นทะเลรวมไปถึงเมืองอย่างกรุงเทพฯจึงมีสัดส่วนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา (Sharpley, 2018, p. 31)

ปัจจัยด้านความพร้อมของเมืองอย่างกรุงเทพฯดึงดูดนักท่องเที่ยว ประกอบกับในด้านความเชื่อและพุทธสถานสำคัญที่เปรียบได้กับเพชรน้ำเอก คือ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง ส่งผลต่อการตัดสินใจของนักท่องเที่ยวทั้งในรูปแบบต่างๆ เช่น นักท่องเที่ยวแบบเดี่ยว แบบกลุ่ม และแบบที่ใช้บริการนำเที่ยวในต่างประเทศ ล้วนแล้วแต่มุ่งจุดสนใจมายังเมืองอย่างกรุงเทพฯนี้เพื่อมาสักการบูชาองค์พระธาตุ รวมทั้งหาโอกาสเพื่อมาเยี่ยมผลงานศิลปกรรมของศิลปินเมืองในอาณานิคมพม่า ดังปรากฏเอกสารจำนวนมากของนักเดินทางท่องเที่ยวที่ได้นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพม่า เมืองอย่างกรุงเทพฯ และพระมหาเจดีย์ชเวดากองไว้จำนวนมาก

รายละเอียดส่วนใหญ่ที่ปรากฏมีพรรณนาเห็นพ้องไปในแนวเดียวกัน กล่าวคือ “...วัดแห่งนี้เป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ยิ่งสำหรับเหล่าผู้แสวงบุญในภูมิภาคอินโดจีน...” นอกจากนี้ภาพส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงตั้งแต่รูปปั้นสิงห์ทวารบาลขนาดใหญ่ที่ปรากฏตรงหน้าก่อนการเดินทางขึ้นไปยังลานสักการะ ซึ่งตามบันไดราทางพบว่าการจำหน่ายสินค้าทั้งอาหาร ผลไม้ ดอกไม้ รวมไปถึงศิลปวัตถุเกี่ยวกับพุทธศาสนา ความตระการตาโดยรอบมักได้รับการกล่าวชื่นชมถึงผลงานทางศิลปกรรมในการแกะสลักไม้ประดับอาคาร ซึ่งเป็นลวดลายอันวิจิตรและสะท้อนภูมิปัญญาเชิงช่างพม่าได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเทคนิคการแกะสลักให้มีมิติ และความอัครรยของพุทธวัตถุเชิงศิลป์อีกหลายชิ้น การเดินทางมาเยี่ยมชมพระมหาเจดีย์ชเวดากองของชาวตะวันตกสร้างความประหลาดใจในสิ่งที่ได้พบเห็นตรงหน้าอันมีอยู่อย่างดาษดื่น กระทั่งไม่อาจที่จะเก็บรายละเอียดความประทับใจและงานศิลปกรรมครอบคลุมได้ทั้งหมด ดังความตอนหนึ่งของบันทึกของหนึ่งในนักท่องเที่ยวชาวเบลเยียม ซึ่งบันทึกไว้ขณะมีโอกาสดำเนินทางไปเยี่ยมชมพระมหาเจดีย์ชเวดากอง บันทึกไว้ ณ วันที่ 26 มีนาคม ค.ศ. 1897 ความว่า

“...บทพรรณนาความงามของพระมหาเจดีย์ชเวดากองมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ถ้าหากข้าพเจ้าจำก้อธิบายทุกสิ่งอย่างที่ได้พบเห็นและบรรยายทุกกิจกรรมที่ได้ลงมือทำ ก็เกรงว่าอาจต้องใช้เวลายาวถึงช่วงเย็นล่วงถึงเช้ารุ่งขึ้น บันทึกการเดินทางของข้าพเจ้าคงจักยืดยาวราวกับเขียนสารานุกรม...” (Chaudior, 2011, p. 73)

จากตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงความประทับใจที่ไม่อาจกล่าวรายละเอียดได้ทั้งหมด กลายเป็นเสน่ห์และปริศนาอันชวนเร้นที่เชื้อเชิญให้ผู้ที่ได้อ่านบทบันทึกเหล่านี้ต้องการที่จะได้มาพิสูจน์ด้วยตนเอง อีกหนึ่งตัวอย่างที่น่าสนใจ คือ อุทยานดัลเฮาสี (Dalhousie Park) เป็นสวนสาธารณะสำหรับการพักผ่อนของชาวตะวันตก ได้รับการยกย่องด้านการจัดวางและการปรับปรุงทัศนียภาพให้มีความสวยงามตามพรรณนาของชาวตะวันตก ทั้งนี้ยังเป็นจุดที่สวยงามที่สามารถมองเห็นพระมหาเจดีย์ชเวดากองซึ่งทอดเงาลงบนผิวน้ำในทะเลสาปภายในสวนแห่งนี้อีกด้วย (Chaudior, 2011, pp. 72-73)

อนึ่งจะสังเกตได้ว่ารูปแบบการจัดการเมืองของอังกฤษมีลักษณะที่พยายามสอดแทรกธรรมชาติและต้นไม้เข้าไปยังเมืองสมัยใหม่ด้วย ดังสะท้อนได้จากการปลูกต้นไม้ตามรายทาง รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับพื้นที่สวนสาธารณะของเมือง

เนื่องจากแนวคิดของอังกฤษเป็นการผสมผสานระหว่างการจัดการผังเมืองเข้ากับแนวคิด “Garden city” (Davies, 1966, p. 159) ฉะนั้น พื้นที่เมืองอาณานิคมของอังกฤษหลายแห่งล้วนแต่ได้รับการสร้างขึ้นบนแนวคิดการปรับภูมิทัศน์ของเมืองในลักษณะนี้ ด้วยเช่นกัน แม้ว่าอังกฤษจะไม่ได้เข้าไปจัดการโดยตรงกับด้านพุทธศาสนา แต่ทว่าสามารถเข้าไปจัดการภูมิทัศน์โดยรอบอย่างชาญฉลาด และเป็นการขยายขอบเขตของการพัฒนาเมืองสมัยใหม่ให้ครอบคลุมเข้ามายังส่วนอื่น ๆ มากขึ้น

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับพม่ารวมไปถึงเมืองอาณานิคมแห่งอื่น ๆ ได้รับการเล่าขานและบรรยายไว้อย่างน่าอัศจรรย์ในหนังสือพิมพ์ทั่วไปที่ตีพิมพ์ในยุโรป เป็นสิ่งที่เชื่อเชิญให้ผู้อ่านเกิดความหลงใหล และสนใจใคร่ที่จะออกเดินทางท่องเที่ยวมายังดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น ประกอบกับแสนยานุภาพของเรือตะวันตกที่สามารถพิชิตดินแดนอาณานิคมไว้ได้ทั้งหมด จึงทำให้มีการบุกเบิกเส้นทางรวมไปถึงการขยายเส้นทางคมนาคมที่พอจะเอื้ออำนวยให้แก่ชาวตะวันตกที่ปรารถนาจะมาท่องเที่ยวในดินแดนอาณานิคม และกิจกรรมการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมเยือนพม่าเกิดขึ้นภายหลังจากที่เกิดการวางรากฐานการปกครองอย่างมั่นคง กล่าวคือ อังกฤษสามารถจัดการกับสถานการณ์ทางการเมืองภายในให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย และศักยภาพในการรับรองความปลอดภัยให้แก่บรรดาชาวตะวันตกรวมไปถึงคณบดีเดินทางท่องเที่ยวที่จะเดินทางเข้ามาไม่เพียงเฉพาะในเมืองย่างกุ้งเท่านั้น แต่หมายรวมถึงผู้ที่ต้องการสำรวจพื้นที่ทางตอนในของอาณานิคมพม่าอีกด้วย

แม้ว่าภูมิทัศน์ของย่างกุ้งที่ปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก แต่ทว่าพื้นที่ของวัดพระมหาเจดีย์ชเวดากองแห่งนี้ยังคงทำหน้าที่เป็นภาพแทนของความเป็นท้องถิ่น ซึ่งสามารถดำเนินไปพร้อมกับการพัฒนาเมืองจากเจ้าอาณานิคมได้เป็นอย่างดี รัฐบาลอาณานิคมได้ผลักดันให้เกิดการพัฒนาโดยรอบเพื่ออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงสถานที่ โดยเฉพาะการตัดถนนเชื่อมเข้ากับถนนสายหลักขนานรอบพื้นที่วัด รวมไปถึงการเปิดบริการรถรางในวันที่ 4 มีนาคม ค.ศ. 1884 ซึ่งสัญจรผ่านจุดสำคัญตามแนวผังเมืองแบบตารางกริดที่วางไว้ (Aung, 2020) มีส่วนช่วยสนับสนุนและรองรับกับแผนพัฒนาระบบคมนาคมขนส่งมวลชนภายในเมืองย่างกุ้งได้อย่างสอดคล้องกัน รถรางในเมืองย่างกุ้งแล่นผ่านตามแกนถนนแนวตรงที่ตัดผ่านสถานที่สำคัญของทางราชการ และรวมไปถึงมหาพุทธสถานของเมืองบริเวณลานบันไดด้านทิศใต้ของวัดพระมหาเจดีย์ชเวดากอง สร้างความตื่นตาให้แก่ทั้งชาวพม่าและภิกษุสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง ดังสะท้อนได้จากภาพประกอบที่ 2

ภาพที่ 2 คณะภิกษุชาวพม่าบนรถรางที่เล่นผ่านบันไดทิศใต้ของทางขึ้นพระมหาเจดีย์ชเวดากอง

ที่มา: ธีระเกียรติ (2017, ๑๖๖-๑๖๗ หน้า 65)

นอกจากนี้ ปัจจัยส่งเสริมการเดินทางท่องเที่ยวในเมืองอย่างกรุงเทพฯ ได้รับคุณูปการจากการวางระบบสาธารณูปโภคที่ค่อนข้างสะดวกสบาย รวมทั้งถนนและความเป็นอยู่ตามวิธีแบบ “สังคมเมือง” เป็นเครื่องรับประกันถึงความสบายที่เหล่านักท่องเที่ยวคาดหวังว่าจะได้รับพอสมควร ส่งผลให้เมืองอย่างกรุงเทพฯ ดึงดูดผู้คนจากทั่วสารทิศโดยเฉพาะเหล่าผู้แสวงบุญที่เดินทางมาสักการบูชาพระมหาเจดีย์ชเวดากอง ทั้งที่เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลมาจากอนุทวีปอินเดีย ศรีลังกา สยาม และจีน ประกอบกับการเดินทางเข้ามาของผู้คนทั้งวัตถุประสงค์เพื่อการค้าและการลงทุน ล้วนแต่ทำให้เมืองอย่างกรุงเทพฯ เป็นเมืองที่มีลักษณะของความสากล (Cosmopolitan) มากขึ้น

แม้ว่าการพัฒนาอาณานิคมจะส่งผลให้เกิดการกำหนดขอบเขตรัฐอย่างชัดเจนและเป็นทางการ แต่กลับไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อผู้ที่ต้องการเดินทางมาแสวงบุญในอาณานิคมพม่า เนื่องจากอังกฤษได้จัดสร้างและวางระบบสาธารณูปโภคภายในเมืองอย่างกรุงเทพฯ ไว้อย่างดี จึงมีส่วนช่วยในการส่งเสริมและอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่ต้องการจะเดินทางมายังพม่าเพื่อเยี่ยมและสักการะศาสนสถานแห่งนี้ได้ง่าย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระมหาเจดีย์ชเวดากองได้ทำหน้าที่ทั้งเป็นโบราณสถาน และศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองอย่างกรุงเทพฯ และชาวพุทธสืบเนื่องยาวนานจากสมัยโบราณจวบจนถึงสมัยปัจจุบัน รวมถึงในสมัยอาณานิคมที่เป็นพื้นที่เปิดรับนักท่องเที่ยวชาวตะวันตกซึ่งกำลังสนใจมาเปิดประสบการณ์ครั้งสำคัญในดินแดนอาณานิคมตะวันออก และกลายเป็นสัญลักษณ์ของเมืองอย่างกรุงเทพฯ โดยได้รับการยอมรับจากทั้งคนพื้นเมืองและเจ้าอาณานิคมในการประชาสัมพันธ์ถึงเมืองอย่างกรุงเทพฯ อีกด้วย

บทสรุป

รัฐบาลอังกฤษประสบความสำเร็จอย่างมากหลังจากสถาปนาเมืองอย่างกรุงเทพฯ ให้เป็นศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมในพม่าตั้งแต่ ค.ศ. 1852-1948 ประกอบกับศักยภาพของทำเลที่ตั้งมีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้เกิดเป็นเมืองท่าที่เข้มแข็งอีกแห่งหนึ่งของภูมิภาคและระดับนานาชาติ ชุมชนอย่างกรุงเทพฯ แบบดั้งเดิมได้รับการแทนที่ด้วยการพัฒนาไปสู่เมืองอาณานิคมที่ทันสมัย พร้อมกับระบบสาธารณูปโภคที่สร้างรองรับการเติบโตของเมืองท่าการค้า นำพากระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งวิถีการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ เมืองอย่างกรุงเทพฯ สมัยใหม่เป็นที่รู้จักในระดับโลกโดยสถานะเมืองที่แปรความหมายทับซ้อนกัน 3 สถานะ ประกอบด้วย 1) ศูนย์กลางการบริหารรัฐกิจอาณานิคมในพม่า 2) เมืองท่าการค้านานาชาติ และ 3) จุดหมายปลายทางในการท่องเที่ยว โดยเฉพาะสถานะสถานที่ท่องเที่ยวซึ่งเมืองอย่างกรุงเทพฯ ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวชาวตะวันตกมากขึ้น สะท้อนความสำเร็จในการเข้ามาพัฒนาเมืองอย่างกรุงเทพฯ ของอังกฤษและการจัดวางโครงสร้างพื้นที่ เพื่อรองรับการเดินทางเข้ามาเยี่ยมเยือนของนักเดินทางท่องเที่ยวจำนวนมาก และร่วมเป็นประจักษ์พยานในการยืนยันความสำเร็จของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ในการสถาปนาอิทธิพลอำนาจและการเนรมิตเมืองอย่างกรุงเทพฯ ให้กลายเป็นเมืองที่คับคั่งด้วยพาณิชยกรรม กระทั่งทำให้เมืองอย่างกรุงเทพฯ โดดเด่นขึ้นมาจนกลายเป็นที่ยอมรับในฐานะเมืองที่พัฒนาอย่างดียิ่งในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ล้วนเกิดขึ้นภายใต้การกำหนดนโยบาย และอุทิศสรรพกำลังของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ

ข้อเสนอจากประเด็นศึกษาในบทความนี้ มุ่งสะท้อนเกี่ยวกับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสภาพของเมืองอย่างกรุงเทพฯ ภายหลังจากการที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษเข้ามาจัดการกับเมืองอย่างกรุงเทพฯ โดยเริ่มแรกจากการปรับวางผังเมืองสมัยใหม่อย่างเป็นระบบมีแบบแผนในลักษณะของ “ผังเมืองแบบตารางกริด” ลักษณะดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการรับรู้เชิงสุนทรียภาพของเมืองอย่างกรุงเทพฯ ที่เปลี่ยนไป กล่าวคืออังกฤษได้จัดการปรับภูมิทัศน์ของเมืองอย่างกรุงเทพฯ ใหม่ทั้งหมด เพื่อให้เมืองอย่างกรุงเทพฯ พัฒนาสอดคล้องตามมาตรฐานของเมืองในทศวรรษตะวันตก ท้ายที่สุดความสำเร็จของเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่มีต่อเมืองอย่างกรุงเทพฯ ล้วนพิสูจน์ได้ในเชิงประจักษ์เป็นต้นว่าการวางผังเมืองที่ยังผลการใช้งานมาจนถึงปัจจุบัน และมีความสอดคล้องกับรูปแบบผังเมืองร่วมสมัยของชาวตะวันตกในอีกหลายเมืองด้วย การใช้สอยประโยชน์จากอาคารและพื้นที่สมัยอาณานิคมยังดำเนินมาจนกระทั่งปัจจุบัน

อันเป็นสิ่งที่สนับสนุนและย้ำเตือนว่าอังกฤษได้วางรากฐานของเมืองย่างกุ้งไว้ค่อนข้างพร้อม เจ้าอาณานิคมอังกฤษได้ปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ของเมืองย่างกุ้งทั้งหมดให้มีความเป็นสมัยใหม่ และกลไกการทำงานของเมืองย่างกุ้งตามเจตนารมณ์ของเจ้าอาณานิคมอังกฤษยังคงดำเนินอยู่ (Functional) ในการรักษาอรรถประโยชน์การใช้สอยเมืองและผังเมืองได้อย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

- ชัยวัฒน์ ปะสนะ. (2564). ระบอบอาณานิคมของอังกฤษ: พิศาลภาพการปกครองอาณานิคมในพม่าและแหลมมลายู ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 13(1), 175-198.
- Aung, W. Y. (2020). *The Day Myanmar's First Steam Tram Began Operating in Yangon*. Retrieved June 15, 2022, from <https://www.irrawaddy.com/specials/on-this-day/day-myanmars-first-steam-tram-began-operating-yangon.html>
- Burman Empire. (1834, 15 May). *Singapore Chronicle and Commercial Register*, p. 2.
- Cape or Good Hope. (1852, 2 March). *The Straits Times*, p. 4.
- Chaudoir, P. (2011). *Belgian tourists in Burma, Siam, Vietnam and Cambodia*. Bangkok: White Lotus.
- Damrongrachanuphap, Prince, (1991). *Journey through Burma in 1936*. Bangkok: River Books.
- Davies, R. L. (1966). Town Design. *The Town Planning Review*, 37(3), 157-172.
- Lefroy, C. M. (1963). *The land and people of Burma*. London: Adam & Charles Black.
- Myanmar today. (2008). *Yangon (Rangoon) Map 1912*. (Map). Retrieved June 1, 2022, from http://www.photos1.blogspot.com/blogger/6707/377/1600/rangoon_1912.jpg
- Report on the census of British Burma*. (1881). Rangoon: The Government Press.
- Report on the census of British Burma 1872*. (1875). Rangoon: The Government Press.
- Savage, V. R. (1984). *Western impressions of nature and landscape in Southeast Asia*. Singapore: Singapore University Press.
- Sharpley, R. (2018). *Tourism, Tourists and Society*. London: Routledge.
- Stadtner, D. M. (2008). The Mon of Lower Burma. *Journal of Siam Society*, 96, 193-215.
- Yuen, B. (2011). Urban planning in Southeast Asia: perspective from Singapore. *The Town Planning Review*, 82(2), 145-167
- ဦးစိုးဝင်း (2017)။ *မြန်မာ့သမိုင်းဝင်ဓာတ်ပုံများ* [Myanmar's history photos]။ ရန်ကုန်၊ ရွှေပြည်သာစာပေ။